

Diaspora in Iranian Young Adult Novels: The Experience of Immigration, Liminality and the Marginal Position

Farzaneh Aghapour¹

Abstract

Immigration is one of the most familiar notions in the contemporary world, which has changed the lives and narratives of many people. The quality of this experience is quite different for young adults in comparison with the adults. This study examines the representations of immigration and diaspora, and issues related to them, in Iranian young adult novels. As the findings show, forced immigration due to war and insecurity, refuge, exile and transnational immigration are present in Iranian young adult novels. Metaphorically, moving to a world of fantasies can also be seen as a form of immigration. The presence of immigration is sometimes shown through the absence of immigrants; moreover, the effects of immigration on their relatives should be noticed. The Iranian young adult novel has only recently begun to pay attention to diaspora and the multicultural literature. In most of these narratives, the experience of diaspora is tied to war. Immigration inside Iran is more reflected rather than emigration to other countries and turning to multicultural challenges. In these novels, the host society mostly accepts immigrants as an inferior other if they accept the host culture. Young adult diasporic narratives attach particular importance to creating and redefining identity, and show the efforts of immigrants in finding the borders of the self in a new condition. Violence, abandonment, displacement and the challenges of young adult immigrants are represented as well.

Keywords: Diaspora, Liminality, Multicultural Literature, Otherness, Young Adult Novel

Extended Abstract

1. Introduction

This study examines the representations of diaspora and issues related to it in Iranian young adult novels. Different kinds of diaspora have been investigated in

1. Assistant Professor of Persian Language and Literature, University of Guilan, Rasht, Iran.
(Farzaneh.aghapour@guilan.ac.ir)

these novels as well. Diaspora is not a single word or just an event. It includes diverse basic notions. Immigrants not only travel from one place to another, but also travel across cultures, and all material and mental relations of their lives are redefined due to this departure. They need to tie their identity to new things, find a rational relation between homeland and the host country and fix their place in a new land. Clarifying the borders of the self and the other and making an effort to deal with a new culture in the absence of the former identical elements lead to many challenges for immigrants.

2. Theoretical Framework

Youth is a strong metaphor for moving through cultures and places. In contrast to adults, young adults react in a different way when facing diaspora as they might have different feelings and experiences. On the one hand, their challenges and difficulties seem greater, and on the other, their flexibility, acceptance of the other, being on a border line and having less experience and nostalgia, enable them contact more efficiently with other cultures. The process of adaptation to a new place is associated with constructing a new life and identity. Confusion and the concern with an unconstructed new identity put the immigrant in a threshold situation. In a world in which migration, asylum and displacement due to geographical, political and economic urgencies, as well as the search of a better life, are on the rise, teens need a literature that can oscillate between different cultures, similar to the fluctuation of immigrants between homeland and the host country and the ambivalence of young adults in relation to multiple identities. Young adult literature is of use to diaspora in different aspects. By reflecting the situation, difficulties and possibilities of immigration, diaspora literature, which can be included in the category of multicultural literature, helps young adult immigrants to know their new situation better, to deal with it more appropriately and to know that they are not alone in this experience. In addition, it portrays the feelings, thoughts and difficult condition of immigrants and can arouse the empathy of the host-society's members and change their views about immigration. This type of literature familiarizes young readers with a new range of experiences and teaches them intercultural dialogue, or at least being tolerant in their encounter with the other.

3. Methodology

Using a descriptive analytical approach, this article has categorized the types of diaspora in Iranian young adult novels by analyzing all available young adult diasporic narratives. Through classifying the types, the paper discusses the distinction between the approaches of young adult and adult narratives to diaspora.

4. Discussion and Analysis

Most Iranian diasporic narratives are tied to the Iran-Iraq war and can be put in the category of internal migrations. Displacement, loss of home, belongingness

and being isolated in the host country due to ethnicity and race are the most dominant themes of these novels. The analysis and interpretations of the novels have been arranged through subtitles like forced immigration due to war and insecurity, refuge, exile, transnational immigration, presence of immigration in the absence of immigrants, gypsies' diaspora and emigration to a world of fantasies. Migration is a threshold situation and many people may experience it by force or choice. Adolescence is also a threshold situation and trying to stabilize one's identity and status happens for both teenagers and immigrants similarly. The immigration of adolescents doubles the threshold situation, even though the fluidity of identity facilitates living in a new place for adolescents. Young adult novels reflect identity challenges in the confrontation with the other, and introduce the experiences of immigrants, and the difficulties and possibilities of immigration to young readers. One of the most prominent challenges is how to deal with love. Adolescent relationships usually involve romantic love and sexual attraction. Emotional relationship with someone in a similar condition seems like a haven for teenagers to survive mental health crises and traumas caused by diaspora.

5. Conclusion

Although multicultural narratives and different types of diaspora, including displacement, transnational diaspora, and refuge have become a common theme in European and American young adult literature in the twenty first century, Iranian young adult novels have only recently begun to pay attention to diaspora and multicultural literature. Immigration inside Iran is more reflected rather than migration to other countries which represent multicultural challenges and the gap between homeland and the host country more deeply and clearly. Translated literature in Persian compensates for the deficiency of diaspora narratives to some extent, but the most common type of diaspora in Iranian young adult literature is internal forced migration due to the Iran-Iraq war. The more recent migrations to Iran from Afghanistan and Pakistan and the increasing emigration of Iranians to other countries have been missed as a trend. In some of the few novels which reflect migration out of Iran, a negative image of leaving the homeland has been presented, and the narratives of several million Iranian emigrants have been ignored in a discursive silence. Representing internal migration during the war has also ideological justification. In this type of migration, displacement, ethnic and racial inequalities, and estrangement make the migrants suffer, so their main concern is to return to the home they have been forced to leave. Iranian young adult literature has reluctantly accepted immigrants to Iran, including Afghans and members of other nationalities. Gypsy travelers, migrants forever, have been marginalized totally and their different life-style has not drawn the attention of writers for young readers. Diaspora studies are new in Iranian children and young adult literature and the present can be a point of departure for broader and even comparative studies in this field. As diaspora narratives form in fluctuation and

fusion of the self/other cultures, studies on migration inevitably fluctuate between cultures.

Select Bibliography

- Akbarkermaninejad, Ali. 1397 [2018]. *Jadou-ye Hezar Parandeh*. Tehran: Elmi-Farhangi Publishing Company.
- Akrami, Jamalodin. 1395 [2016]. *Shab be Kheir Torna*. Tehran: Institute for the Intellectual Development of Children and Young Adults.
- Baxter, Kent. 2011. "Immigration Narratives in Young Adult Literature; Crossing Borders." *Children's Literature Association Quarterly* 36/4: 482-484.
- Clifford, Elizabeth and Maya Kalyanpur. 2011. "Immigration Narratives: Power, Difference, and Representation in Young-Adult Novels with Immigrant Protagonists." *International Journal of Multicultural Education* 13/1: 1-20.
- Hasanzadeh, Farhad. 1389 [2010]. *Hasti*. Tehran: Institute for the Intellectual Development of Children and Young Adults.
- Jahangirian, Abbas. 1391 [2012]. *Jang keh Tamam Shod Bidaram Kon*. Tehran: Ofogh. Kalra, Virinder S., Raminder Kaur and Johan Hutnyk. 2005. *Diaspora and Hybridity*. London: Sage Publications.
- Kartiningsih, Rindrah. 2017. "Am I a Christian yet?: A Diasporic Persian Liminality Portrayed in Pary Mansouri's 'No, I Was Not Dreaming'." *Proceedings of Literary Studies Conference (LSC5)*. Universitas Sanata Dharma. 88-90.
- Khanian, Jamshid. 1389 [2010]. *Asheghaneh-ha-ye Yunes dar Shekam-e Mahi*. Tehran: Institute for the Intellectual Development of Children and Young Adults.
- Nel, Philip. 2018. "Migration, Refugees, and Diaspora in Children's Literature." *Children's Literature Association Quarterly* 43/4: 357-362.

How to cite:

Aghapour, Farzaneh. 2022. "Diaspora in Iranian Young Adult Novels: The Experience of Immigration, Liminality and the Marginal Position", *Naqd va Nazaryeh Adabi*, 13(1): 233-257. DOI:10.22124/naqd.2022.22462.2378

Copyright:

Copyright for this article is retained by the author(s), with first publication rights granted to *Naqd va Nazaryeh Adabi (Literary Theory and Criticism)*.

This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the original work is properly cited.

بازنمایی مهاجرت در رمان نوجوان ایران: تجربه مهاجرت، در آستانگی و موقعیت حاشیه‌ای

فرزانه آقاپور*¹

چکیده

مهاجرت یکی از مفهومی‌های آشنا در جهان امروز است و زندگی بسیاری از انسان‌ها و روایت‌های آنان را دگرگون می‌کند. کیفیت چنین تجربه‌ای برای نوجوانان می‌تواند متفاوت از بزرگسالان باشد. هدف این پژوهش واکاوی وضعیت بازنمایی مهاجرت و مفهومی‌های وابسته به آن در رمان نوجوان ایران است. براساس یافته‌ها، مهاجرت اجباری ناشی از جنگ و ناامنی، پناهندگی، تبعید و مهاجرت ترامپی در رمان نوجوان ایران حضور دارند. به شکلی استعاری مهاجرت از دنیای واقعی به جهان فانتزی را نیز می‌توان یکی از گونه‌های مهاجرت توصیف کرد. حضور مهاجرت گاه با غیاب مهاجر بازنمایانده می‌شود و تأثیر مهاجرت بر بازماندگان محل توجه است. رمان نوجوان ایران هنوز در ابتدای مسیر پرداختن به مهاجرت و ادبیات چندفرهنگی قرار دارد. در اغلب این روایت‌ها مهاجرت با جنگ گره خورده است. مهاجرت داخلی نمود بیشتری در رمان‌های نوجوان دارد و مهاجرت خارجی و کشمکش‌های بین‌فرهنگی مهاجران کمتر مطرح شده‌اند. در این روایت‌ها جامعه میزبان اغلب مهاجران را تنها به شرط پذیرفتن نشانگان فرهنگی جامعه مقصد در جایگاه دیگری فروتر می‌پذیرد. رمان‌های نوجوان مهاجرت به ساختن و بازتعریف هویت توجه ویژه‌ای دارند و تلاش مهاجران را برای یافتن مرزهای خود در موقعیتی نو نشان می‌دهند. خشونت، رهاشدگی، آوارگی و دغدغه‌های مهاجران نوجوان در این دست روایت‌ها بازتاب یافته‌اند.

واژگان کلیدی: ادبیات چندفرهنگی، دیگربودگی، مهاجرت، در آستانگی، رمان نوجوان

* Farzaneh.aghapour@guilan.ac.ir

۱. استادیار زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه گیلان، رشت، ایران.

۱- مقدمه

مهاجرت تنها یک واژه یا رویداد نیست، مفهومی است که مفهومی‌های بنیادین بسیاری را در دل خود جای داده‌است. مهاجر تنها در مکان سفر نمی‌کند، او از فرهنگی به فرهنگ دیگر وارد می‌شود و همه مناسبت‌های مادی و فکری زندگی‌اش با این جابه‌جایی بازتعریف می‌شوند. او نیاز دارد هویتش را با مفهومی‌های تازه‌ای گره بزند و بازسازی کند، ارتباطی منطقی میان جامعه پیشین خود و جامعه میزبان کنونی ایجاد کند و جایگاه خود را در این جامعه پیدا کند. تعریف مرزهای خود و دیگری، تلاش برای تعامل و برقراری ارتباط و کنار آمدن با فقدان مؤلفه‌های فرهنگی که هویت فرد را در طول زندگی‌اش رقم زده بودند، درگیری‌های بسیاری را برای مهاجران به وجود می‌آورد.

واژه‌های مهاجر، پناهنده و مهاجرت تأثیر فیزیکی و عاطفی جابه‌جایی را بر آنهایی نشان می‌دهند که از نظر جغرافیایی و فرهنگی «دیگری» شده‌اند. در قرن هفدهم واژه مهاجر به پرندگان مهاجر اشاره داشت. در قرن نوزدهم کاربرد آن برای انسان، مردم مهاجر را کمتر از انسان^۱ نشان می‌داد (Galvez به نقل از Nel, 2018: 358). نجومیان تجربه مهاجرت را مشابه با تجربه کودک می‌دانند. به گفته او «در سفر زندگی، انسان با مهاجرت از دوران کودکی و قلمرو مادر به جهانی بیگانه با قراردادهای اجتماعی و فرهنگی ساخته‌شده قدم می‌گذارد و برای همیشه مهاجر می‌شود» (نجومیان، ۱۳۹۱: ۱۵۰).

نوجوانی استعاره‌ای قوی از جابه‌جایی بین فرهنگ‌ها و مکان‌های جغرافیایی است. در آستانه‌بودگی نوجوان بینشی یگانه برای برساخته‌بودن مفهوم ملت فراهم می‌کند (Baxter, 2011: 482). نوجوانان در برخورد با رخداد مهاجرت، حس‌ها و تجربه‌هایی متمایز از بزرگسالان دارند. از سویی دشواری‌ها و خطرهای بیشتری در انتظار آنهاست و از سویی دیگر با توجه به انعطاف، دیگرپذیری بیشتر، درمرزبودگی و تجربه زیسته و نوستالژی کمتر، ارتباط بهتری با فرهنگ‌های دیگر برقرار می‌کنند. آنها همچنان که در معرض آسیب‌های بیشتر قرار دارند، واسطه بزرگسالان برای ارتباط با دنیاها و فرهنگ‌های نو می‌شوند و به آنها کمک می‌کنند که با شرایط ناشناخته کنار بیایند.

فرایند انطباق با سرزمین نو با ساخته‌شدن زندگی و هویت نو همراه است. سردرگمی و نگرانی از هویت نویی که هنوز انتخاب نشده‌است، موقعیتی آستانه‌ای برای مهاجر پدید می‌آورد فضایی که میان دو جهان و دو فرهنگ قرار دارد و هومی بابا از آن به‌عنوان فضای سوم یا فضای

1. Less human

مرزی یاد می‌کند. در فضای مرزی هویتی نامتعیین شکل می‌گیرد که تقریباً همان است، اما دقیقاً همان نیست (Kartinarsih, 2017: 88). در جهانی که مهاجرت و پناهندگی و آوارگی بنا به جبر جغرافیایی، سیاسی و اقتصادی و نیز در جست‌وجوی زندگی بهتر روندی روزافزون دارد، نوجوانان به ادبیاتی نیاز دارند که بتواند میان فرهنگ‌های گوناگون در نوسان باشد؛ آن‌گونه که مهاجران در نوسان میان سرزمین مادری و سرزمین یا سرزمین‌های میزبان زندگی می‌کنند و آن‌گونه که نوجوان میان هویت‌های چندگانه نوسان می‌کند.

ادبیات نوجوان از چند وجه در بحث مهاجرت کارآمد است. این نوع ادبیات که در دسته ادبیات چندفرهنگی می‌گنجد، با بازتاب وضعیت، دشواری‌ها و امکان‌های مهاجرت به نوجوانان مهاجر کمک می‌کند که موقعیت تازه خود را بهتر بشناسند، برخورد مناسب‌تری با آن داشته باشند و بدانند که در این تجربه تنها نیستند. درمقابل، احساس، پندار و شرایط دشوار مهاجران را برای اعضای جامعه میزبان ترسیم می‌کند و می‌تواند همدلی آنان را برانگیزد و در نگاهشان به مهاجرت و برخوردشان با مهاجران اثرگذار باشد. در مجموع این‌گونه از ادبیات، نوجوانان را با طیف تازه‌ای از تجربه‌ها آشنا می‌کند و فرهنگ گفت‌و شنود و دست‌کم مدارا را در آنها نهادینه می‌کند. حتی زمانی که روایت‌های مهاجرت خشونت و برخوردهای نامناسب با مهاجران را بازتاب می‌دهد، توجه جامعه به این‌گونه برخوردها جلب می‌شود و تلخی آن همچون تجربه‌ای سنگین در کام مخاطب می‌ماند. تجربه مهاجرت تجربه‌ای ترجمانی است و به تعبیر نجومیان، مهاجر «گمشده‌ای در ترجمه» است و درون جهان نشانه‌ها مدام در حال ترجمه تجربه‌هاست (نجومیان، ۱۳۹۱: ۱۳۹).

هدف این پژوهش واکاوی وضعیت بازنمایی مهاجرت و تصویرهای وابسته به آن در رمان نوجوان ایران است و به انواع مهاجرت و مفهوم‌های مرتبط با آن در این رمان‌ها خواهد پرداخت. روش پژوهش توصیفی تحلیلی است و نمونه‌های انتخاب‌شده شامل همه رمان‌هایی است که از میان رمان‌های نوجوان ایران درباره انواع مهاجرت یافتیم.

۱-۱- پیشینه پژوهش

در ایران، پژوهش‌های متعددی در ادبیات بزرگسال مربوط به مهاجرت از منظرهای گوناگون همچون جریان‌شناسی ادبیات مهاجرت، تحلیل آثار داستانی با موضوع مهاجرت، مهاجرت و مطالعات پسااستعماری و ارتباط هویت و مهاجرت در آثار ادبی منتشر شده‌است، اما مسیر پژوهش‌های مهاجرت در ادبیات کودک و نوجوان ناپیموده است. معتمدی (۱۳۹۱) با طرح

بحث مهاجرت از روستا به شهر و افزایش داستان‌های شهری در ادبیات کودک، درباره شهرنشینی طبقه متوسط و کم‌درآمد در کتاب *مهمان مامان* نوشته هوشنگ مرادی کرمانی بحث کرده‌است. آقاپور (۱۴۰۰) در همایش ادبیات کودک دانشگاه شیراز با ارائه تصویری از وضعیت ادبیات مهاجرت تألیفی و ترجمه کودک و نوجوان، به مقایسه آثار تألیفی و ترجمه پرداخته‌است. همچنین تفاوت‌های کتاب‌های تصویری و رمان نوجوان را در شیوه پرداختن به درون‌مایه مهاجرت تبیین کرده‌است. براساس این پژوهش، رنج و نوستالژی و جلوه‌های دیگربودگی قومی و نژادی در کتاب‌های تصویری به نسبت رمان و داستان نوجوان کمتر به چشم می‌خورند. در داستان‌های کودک وابستگی کودکان به افراد، اعضای خانواده و گروه دوستان بیشتر است، اما در رمان نوجوان، نوجوانان به تعریف هویت خود به‌واسطه مکان اهمیت بیشتری می‌دهند.

صدیق (۱۴۰۱) در مقاله‌ای مروری با الگوی ادغام قومی بری و استراتژی‌های فرهنگی گیدنز، سه داستان تألیفی کودک و نوجوان، *تو یک جهان‌گردی*، *طعم سیب زرد* و *عاشقانه‌های یونس در شکم ماهی* و دو اثر ترجمه با عنوان‌های *خود شجاع تو* و *وزن آب* را معرفی کرده‌است. طبق نتیجه‌گیری پژوهشگر، *تو یک جهان‌گردی* تهی از مؤلفه‌هایی است که بتوان براساس نظریه بری و گیدنز آنها را بررسی کرد که در این صورت انتخاب این اثر برای تحلیل در رویکرد قیاسی با انتخاب نمونه‌های هدفمند درست به نظر نمی‌رسد و در مجموع نظریه بر داستان‌ها پیشی گرفته‌است. به گفته وی در *عاشقانه‌های یونس در شکم ماهی*، ادغام درون گروه مهاجران که تفاوت فرهنگی ندارند اتفاق افتاده‌است و *طعم سیب زرد* بازتابی از استراتژی‌های فرهنگی جدایی و یک‌پارچگی است. در این مقاله با اشاره به تعداد اندک کتاب‌های کودک تألیفی و فهرست شورای کتاب کودک با موضوع مهاجرت (۱۳۹۸)، سرنخ‌هایی برای تحلیل آثار ارائه شده‌است.

از میان پژوهش‌های خارجی مربوط به مهاجرت، براون^۱ (۲۰۱۱) پانزده رمان نوجوان با موضوع مهاجرت به آمریکا را بررسی کرده‌است. پنج پرسش شاکله این پژوهش را شکل می‌دهد: انگیزه مهاجران از ترک سرزمین مادری و آمدن به آمریکا، چگونه آمدن آنها، دشواری‌های پس از آمدن به آمریکا، تأثیر مهاجرت بر اعضای خانواده به‌ویژه کودکان و نتیجه برآمده از ادبیات نوجوان مهاجرت آمریکا. براون از مرزگذشتگان را قوی‌تر می‌داند؛ زیرا

1. Brown

ناگزیرند در جایگاه یک خارجی، راه‌هایی برای بقا و شکل‌دادن به حلقه تعلق بیابند. رمان نوجوان مهاجرت فرازوفرودها و مانع‌های پیش روی مهاجران را نشان می‌دهد، اما نوجوانان مهاجر بهترین خود را برای به‌دست آوردن شهروندی و کسب هویت آمریکایی ارائه می‌کنند. کلیفورد و کالیانپور^۱ (۲۰۱۱) تصویر مهاجران به آمریکا را در رمان‌های نوجوان مهاجرت در سه وضعیت تجربه‌های پیشامهاجرت، دوره مهاجرت و کنار آمدن با شرایط پسامهاجرت واکاوی کرده‌اند و درباره نقش قدرت، تفاوت و بازنمایی در روایت‌های مهاجرت بحث کرده‌اند. حالت نخست شامل داستان‌هایی است که یا در سرزمین مادری اتفاق می‌افتد یا خاطره‌های شخصیت از آنجا را در بر می‌گیرد. حالت دوم، بر دشواری‌های سفر مهاجران، چگونگی انتقال و همسفرهای شخصیت اصلی تمرکز دارد و در وضعیت پسامهاجرت، مسئله‌های زبان، دین، غذا، سطح تحصیلی و دیگر بعدهای فرهنگی برجسته شده‌اند.

بوسالیس^۲ (۲۰۱۴) تصویر مهاجران به آمریکا و نگاه نویسندگان نسبت به آنها را در کتاب‌های تجاری کودک و نوجوان آمریکا در دو دوره ۱۹۳۰-۱۹۸۰ و ۱۹۸۰-۲۰۱۰ واکاوی کرده‌است. او پس از بررسی ۹۸ کتاب دریافته‌است که مهاجران دوره اول موقعیتی فروتر در مقابل شهروندان آمریکایی و حتی در نگاه مهاجران پیشین برآمده از فرهنگ‌های دیگر داشته‌اند و داستان‌های هر دو دوره، بدرفتاری نسبت به مهاجران نسل اول را بازتاب داده‌اند. پژوهشگر به معلم‌ها پیشنهاد می‌کند این دسته از کتاب‌های کلاسیک دارای اطلاعات تاریخی ارزشمند را با هشدار نسبت به نابرابری‌ها و با نگاه انتقادی در برنامه درسی بگنجانند. کتاب‌های دوره اول کمتر تصویری بوده‌اند و اغلب کلیشه‌های فرهنگی را رواج داده‌اند. گرچه کتاب‌های دوره دوم به تنوع فرهنگی پرداخته‌اند، اما از ادبیات چندفرهنگی بسیار فاصله دارند و به تفاوت و فرهنگ‌های قومی ارجح ننهاده‌اند. مؤلفه‌هایی همچون لباس‌ها، شخصیت‌های اصلی و فرعی، رهبران، شخصیت‌های خاص، زمینه، شرایط اجتماعی اقتصادی، حمایت فرهنگی، دین، سبک زندگی، اعضای خانواده، طبقه اجتماعی، شغل، میزان سواد، قدرت و جنسیت در تحلیل‌ها در نظر گرفته شده‌اند.

نل^۳ (۲۰۱۸) در مقدمه ویژه‌نامه‌ای درباره مهاجرت و ادبیات کودک به مهاجرت داوطلبانه، اجباری، فرهنگی، عاطفی و جغرافیایی از منظر تأثیر آنها بر کودکان پرداخته‌است. او به

1 . Clifford and Kalyanpur

2 . Bousalis

3 . Nel

نقش ادبیات کودک در درنوردیدن مرزها، التیام‌بخشی به کودکان مهاجر و کمک به پذیرش آنها در جامعه میزبان تأکید کرده‌است. شش مقاله دیگر در این ویژه‌نامه چاپ شده‌اند. دبرا دودک^۱ هشت کتاب تصویری استرالیایی را که سیاست‌های ضد‌مهاجر استرالیایی را به پرسش کشیده‌اند، معرفی کرده‌است. کارمن نولت‌آدهیامبو^۲ با اشاره به پیچیدگی‌های هویت هاواییایی کاربردهای ایدئولوژیک مفهوم خانه و چگونگی شکل‌گیری تعلق در جمعیت‌های مهاجر را در دو رمان *گوشت حیوان‌های وحشی* و *بولی‌برگر* از لوئیس آن یاماناکا^۳ و *نگاشته بر آسمان* از متیو کائوپو^۴ نشان می‌دهد. در مقاله سوم، لیلیا سوسار^۵، سه رمان مهاجرت آمریکایی و یک رمان فلسطینی را بررسی کرده‌است که در آنها نوجوانان به یاری نوستالژی سرزمین مادری در برابر روایت‌های بزرگ‌سالانه‌ی ادغام و فراموشی می‌ایستند و هویت خود را می‌سازند. در سه مقاله دیگر آناستازیا اولانوویچ^۶، ماریا تراگلیو^۷ و سارا ون دن باسش^۸ با تمرکز بر جمعیت‌های مهاجر اروپا و مسئله استعمار، به ترجمه، شبیه‌سازی و ادغام و کنش‌های مقاومت فرهنگی پرداخته‌اند.

بروکس و کیوتو^۹ (۲۰۱۸) سه رمان نوجوان مهاجرت آفریقایی را از منظر نظریه پسااستعماری تحلیل کرده‌اند. آنها ایدئولوژی‌های جنسیتی نهفته در رمان‌های نوجوان را درباره دختران سیاه‌پوست بیرون کشیده‌اند و درباره میزان مطابقت یا تفاوت آن ایدئولوژی‌ها با باورهای کلیشه‌ای بحث کرده‌اند. به باور آنها، دانش‌آموزان و پژوهشگران باید مدام بازنمایی گروه‌های قومی و نژادی را در ادبیات کودک و نوجوان و دیگر متن‌ها به پرسش بکشند. در پس‌زمینه نوجوانی امروز نوجوانان چندفرهنگی، تراملی^{۱۰}، مهاجر، بومی با باورهای فرهنگی، دانش و تجربه‌های آمیخته و ناهمگون قرار گرفته‌اند و ادبیات باید این تنوع را بازتاب دهد.

-
1. Debra Dudek
 2. Carmen Nolte-Odhiambo
 3. Lois-Ann Yamanaka
 4. Matthew Kaopio
 5. Leyla Savsar
 6. Anastasia Ulanowicz
 7. Maria Truglio
 8. Sara Van den Bossche
 9. Brooks and Cueto
 10. Transnational

وربروگن^۱ (۲۰۱۸) با تحلیل بیست و دو رمان نوجوان با شخصیت‌های اصلی یا فرعی مهاجر در بازه زمانی ۲۰۱۳ تا ۲۰۱۷ دریافته‌است که شخصیت‌های رمان‌ها بازتابی واقع‌گرایانه از مهاجران هستند که از خشونت و شکنجه در سرزمین مادری به آمریکا گریخته‌اند و با مسئله‌هایی همچون حفظ فرهنگ خودی و نژادپرستی روبه‌رو هستند. وربروگن به مربیان پیشنهاد می‌کند زاویه دید متن و پیشینه و پیغام نویسندگان را در نظر بگیرند و معتقد است تشویق مهاجران به نوشتن کتاب‌های کودک و نوجوان راهی مناسب برای به اشتراک گذاشتن تجربه و تحقق ادبیات مهاجرت واقع‌گرایانه می‌تواند باشد.

مصطفوی مبشر^۲ (۲۰۱۸) سرویراستار کتابی است که در آن نویسندگان گوناگون به بررسی وضعیت مهاجران ایرانی از منظرهای متفاوت در کشورهای آمریکا، آلمان، هلند، انگلیس، ایتالیا، استرالیا، فرانسه و امارات متحده عربی پرداخته‌اند. نسل دوم مهاجران، احساس تعلق و وابستگی، برخورد جامعه میزبان، تولیدهای فرهنگی، گسست‌های اجتماعی فرهنگی و بحران‌های ساخت هویت ملی و قومی از مسئله‌هایی هستند که در پژوهش یادشده با محوریت مهاجران ایرانی به آنها پرداخته شده‌است. پژوهش‌هایی از این دست برای شناخت مخاطب فارسی‌زبان مهاجر ادبیات نوجوان در خارج از ایران می‌تواند مفید باشد.

اریزپ^۳ (۲۰۱۹) با رویکردی متفاوت نسبت به دیگر پژوهش‌ها که اغلب به بازیابی تصویر مهاجر در ادبیات کودک و نوجوان و بهره‌گیری از این ادبیات برای آموزش و برنامه درسی تأکید داشتند، رویکردی شناختی و مخاطب‌محور به ادبیات کودک و نوجوان مهاجرت دارد و به استراتژی‌های برانگیختن حس هم‌دردی مخاطبانی که مهاجرت را تجربه نکرده‌اند می‌پردازد. او فرم و محتوا را توأمان مد نظر دارد و چند استعاره را در رابطه با مهاجرت تشریح می‌کند. اریزپ از نظریه شبیه‌سازی تجسمی^۴ برگن^۵ و کرونوتوپ باختین^۶ بهره گرفته‌است و بررسی می‌کند که چگونه متن و تصویر با برگزیدن کفش مناسب، درد و ناراحتی بدنی و کرونوتوپ مهاجرت اجباری بین روایت و مخاطب پیوند برقرار می‌کنند.

1 . Verbruggen

2 . Mostafavi Mobasher

3 . Arizpe

4 . Embodied simulation

5 . Benjamin Bergen

6 . Mikhail Bakhtin

توجه به این پیوند یک استراتژی در ایجاد شبیه‌سازی تجسمی است که مخاطب را از راه درگیر کردن عاطفه، به راه‌رفتن با کفش دیگری و گرفتن موضعی هم‌دلانه‌تر برمی‌انگیزد. مهاجران نوجوان پا در کفش بزرگسالان می‌گذارند و با چالش‌های دنیای بزرگسالان رودررو می‌شوند و شاید به این شکل، شیوه واکنش نشان‌دادن در موقعیت‌های مشابه را به مخاطبان می‌آموزند.

چنان‌که از پیشینه برمی‌آید، مهاجرت در دهه گذشته دغدغه پژوهش‌های انگلیسی‌زبان بوده‌است، اما پژوهش‌های ایرانی بر بازتاب این پدیده روبه‌رشد در ادبیات کودک و نوجوان تمرکز نکرده‌اند. این پژوهش نخستین کوشش برای نشان‌دادن وضعیت و مرزهای ادبیات نوجوان مهاجرت در ایران است و می‌تواند مبنایی برای ادامه مسیر پژوهش‌های مهاجرت در ادبیات نوجوان ایران باشد.

۲- بازنمایی مهاجرت در رمان نوجوان

مهاجرت رویدادی نیست که یک بار اتفاق بیفتد و با مهر رسمی ورود به کشوری نو پایان یابد. مهاجرت فرایندی بی‌پایان است و گاه تا پایان زندگی فرد ادامه می‌یابد (Clifford & Kalyanpur, 2011: 15). در این بخش کوشیده‌ام گونه‌های مهاجرت را در رمان نوجوان ایران دسته‌بندی کنم و پیچیدگی‌های روایت‌های مهاجرت را نشان دهم. در ضمن طبقه‌بندی گونه‌ها، به فراخور مسئله‌های مطرح در رمان‌ها به تمایز روایت نوجوان مهاجرت با روایت‌های بزرگسال خواهیم پرداخت. بخش عمده روایت‌های مهاجرت ایرانی با جنگ ایران و عراق گره خورده‌است و در دسته مهاجرت‌های داخلی می‌گنجد. بی‌جایی، ازدست‌دادن خانه و تعلق خاطر به مکان و دیگرشدگی در شهرهای مقصد به‌واسطه قومیت و نژاد از جمله درون‌مایه‌های این رمان‌هاست. آوارگی ناشی از جنگ، پناهندگی، تبعید، مهاجرت ترامپی، حضور مهاجرت در غیاب مهاجر، مهاجرت کولی‌ها و مهاجرت از دنیای واقعی به دنیای خیالی سرفصل‌هایی هستند که در ذیل آنها رمان‌های نوجوان مربوط به هر گونه را معرفی و تحلیل خواهیم کرد.

دشواری‌های مواجهه با دیگری، لزوم تعیین هویت نو، تنش‌های فرهنگی و تلاش برای پذیرفته‌شدن در جامعه میزبان به شکل‌های گوناگون برای همه مهاجران پیش می‌آید؛ هرچند بسته به نوع مهاجرت، سرزمین میزبان و موقعیت اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی

مهاجر شرایط متفاوتی را تجربه می‌کنند، اما پرسش اینجاست که روایت‌های نوجوان مهاجرت چه تفاوتی با روایت‌های بزرگسال مهاجرت دارند و چگونه مهاجرت در شکل دادن به هویت نوجوان و ساختن مفهوم نوجوانی نقش ایفا می‌کند؟ بی‌شک سن یکی از عوامل مؤثر در مهاجرت و میزان موفقیت آن است. از سویی نوجوانان با گشودگی بیشتر و راحت‌تر با فرهنگی نو وارد تعامل می‌شوند، درحالی‌که بزرگسالان دشوارتر با شرایط متفاوت کنار می‌آیند و درعین حال برای جامعه میزبان کارایی بیشتری دارند و از اقبال بیشتر برای موفقیت برخوردارند. جنس دغدغه‌های نوجوان مهاجر نیز با بزرگسالان تفاوت دارد.

۲-۱- آوارگی ناشی از جنگ

از میان رمان‌های نوجوان مرتبط با جنگ ایران و عراق، رمان‌های هستی (۱۳۸۹) و/ین و بلاگ واگنار (۱۳۹۱) می‌شود اثر فرهاد حسن‌زاده، جنگ که تمام شد بیدارم کن نوشته عباس جهانگیریان (۱۳۹۱) و عاشقانه‌های یونس در شکم ماهی از جمشید خانیان (۱۳۸۹)، وضعیت نوجوان مهاجر و تأثیر جنگ بر زندگی، رابطه خانوادگی و دوستانه و هویت‌یابی نوجوان نشان می‌دهند. ریحانه، دختر نرگس از جواد ماه‌زاده (۱۳۹۳) نیز به مهاجرت اجباری دختر نوجوان به روستایی مرزی و دوری از پدر مبارزش پس از حمله ساواک می‌پردازد. رمان شرح نامه‌های ریحانه به پدرش است و درد و رنج و تنهایی او را در غیاب پدر در قالب نامه‌نگاری نشان می‌دهد.

در رمان هستی، خانواده هستی، دختر نوجوان آبادانی با شدت گرفتن جنگ ناگزیر از ترک خانه و رفتن به کمپ ماه‌شهر می‌شوند. خاطره‌های مکانی سهم پررنگی در برخورد شخصیت نوجوان رمان، هستی با پدیده مهاجرت دارند. هستی حاضر است در جست‌وجوی استقلال و رسیدن به هویت جنسیتی دل‌خواهش هنجارها را بشکند، خانواده‌اش را ترک کند و به جایی که خانه می‌نامدش بازگردد؛ هرچند انگیزه‌های اخلاقی را نمی‌توان در این بازگشت جسورانه نادیده گرفت. او در مقام نوجوان با باید و نبایدهای اخلاقی درگیر است و تعهد اخلاقی در قبال امانت دایی‌اش، رنج گم‌گشتگی و اقتدارگرایی پدرش را دوچندان می‌کند و این کشش‌ها آن‌قدر نیرومندند که هستی را از جایی که حس تعلق به آن ندارد، به مکانی آشنا سوق می‌دهد. بنابراین بازگشت هستی به آبادان با موتور و در لباسی مردانه ترکیبی از میل به هویت‌یابی و تعلق، کشاکش‌های اخلاقی و هنجارشکنی و اعتراض به نظام مردسالار است. هستی رفتن به

خرم‌شهر و بازگرداندن موتور دایی‌اش را در زیر رگبار گلوله‌ها بر ماندن در فضای امن کمپ ماه‌شهر، در نزدیکی خانواده و پسری که به او عشق می‌ورزد ترجیح می‌دهد. در این رمان سرزمین مادری و وطن آن‌قدر پررنگ است که به سرزمین میزبان چهره‌ای کریمه می‌دهد. ماه‌شهر برای نوجوان داستان جز بدبختی، بیگانگی و ناتوانی هیچ ندارد. هستی می‌گوید:

جاشکول زد به پیشانی‌اش: «یا خدا! یعنی می‌خوای فرار کنی؟» گفتم: «فرار چیه؟ می‌خوام برم خونه‌مون.»

گیج و گول نگاه من و لیلی کرد. «مو که نمی‌فهمم.» گفتم: «گیر نده جاشکول.» گفت: «اسم مو جاشکول نیست. چقدر بگم اسمم ولیه.» گفتم: «ببخشید ولی آقا. ما یه خونه هم داریم که اینجا نیست. دارم می‌رم اونجا. بعدشم می‌خوام موتور برسونم دست صاحبش. فهمیدی؟» زد به پیشانی سوخته‌اش: «یا سیدعباس! می‌خوای بری آبادان!» (حسن‌زاده، ۱۳۸۹: ۲۰۳).

استعاره‌هایی که هستی به کار می‌گیرد، به روشنی نگاه او را نسبت به کمپی که به اجبار در آن قرار گرفته‌است نشان می‌دهند. بازگشت به خانه در قالب استعاره پرواز نمودار می‌شود؛ پروازی که افق‌های بلند را نشانه می‌رود و نشان‌دهنده توانایی و جسارت است. برای او جدایی از شهر میزبان، مایه طراوت و نشاط است و باران حس درون هستی را هنگام ترک ماه‌شهر بازتاب می‌دهد:

از طرف کمپ صدای دور صلوات بلند شد. تنم لرزید. مثل گنجشکی که می‌خواهد بپرد و نداند می‌تواند یا نه. آب دهانم را قورت دادم و هندل زدم. من می‌توانستم. نمی‌خواستم گنجشک باشم. به صورت آن دو نگاه کردم که خیس بود. فکر کردم گریه کرده‌اند، اما خیابان هم خیس بود و برگ‌های خاک‌خورده‌ی درخت‌ها هم خیس بود ... نباید فس‌فس می‌کردم. یک نفس عمیق و خداحافظ قفس (همان: ۲۰۵).

در ژانر ادبیات ضدجنگ و یا ادبیات پایداری اغلب بازگشت به وطن در زیر آتش و بمب، برای جنگیدن و حفاظت از حریم خودی است. گاهی نیز برخی شخصیت‌های بزرگ‌سال حاضر به ترک خانه نیستند و تا آخرین حد در برابر رفتن مقاومت می‌کنند. هستی نوجوان این الگوهای رایج را برهم می‌زند. بازگشت هستی به آبادان نه برای جنگیدن و یا یافتن فردی گم‌شده که به بهانه تعهد اخلاقی و در اصل عصیان علیه پدر با روی آوردن نمادین به سرزمین مادری است. بازگشت جسورانه هستی در مقابل رفتارهای قهری پدرش و به‌زعم او بی‌خیالی پدر در قبال به‌جای آوردن قول زمانی اتفاق می‌افتد که او با پدر درگیر شده و خانه‌ی کمپ را

ترک کرده‌است. همدلی بزرگسال با نوجوان و توجیه شرایط مهاجرت اجباری می‌توانست حس بیگانگی هستی را در مکان ناآشنا کمتر کند، اما این برخورد تقابلی او را به سمت امر آشنا و در پارادوکسی غریب، ترک مادر برای رسیدن به سرزمین مادری سوق می‌دهد. گفت‌وگوی پایانی پدر و هستی در آبادان امنیت لازم برای برگشت به کمپ را به هستی می‌دهد؛ گفت‌وگویی که می‌توانست در ماه‌شهر یا پیش از آن صورت گیرد، اما گویی هنجاری باید شکسته می‌شد تا پدر متوجه شکاف میان خود و فرزندش و موقعیت بغرنج هستی شود.

دوره نوجوانی با گرایش به داشتن رابطه عاطفی و کشش‌های تنانه‌گره خورده‌است. در بحران‌های ناشی از مهاجرت، رابطه عاشقانه به‌ویژه با کسانی در شرایط مشابه، همچون پناهگاهی برای نوجوان است تا رنج گسست و کنار آمدن با شرایط تازه را هموارتر کند. نمونه‌ای از این‌گونه برخورد در رمان هستی دیده می‌شود. شکل‌گیری عشق میان نوجوانان هم‌وطن در کمپ تلاش برای بازیابی امنیت و پناه در محیطی آشناست. هستی بحران‌های تنانه و روانی بلوغ را در بحبوحه جنگ و آوارگی تجربه می‌کند.

در رمان جنگ که تمام شد بیدارم کن از عباس جهانگیریان عشق تنانه بسیار پررنگ‌تر دیده می‌شود. حامی پسر نوجوان عرب خوزستانی است که پدرومادر و خانهاش را در جنگ از دست داده و همراه مادر بزرگش به قم آمده‌است. جنگ، آوارگی و بی‌سرپرستی فرصت تجربه‌های رها و بی‌پروای نوجوانی را از او می‌گیرند و حامی به‌ناگزیر یکبارہ زیر بار مسئولیت می‌رود و برای تأمین حداقلی زندگی‌اش به انواع شغل‌ها روی می‌آورد. لهجه متفاوت و پوست تیره‌اش و لقب جنگ‌زده او را در فضای بسته‌ی قم به حاشیه رانده‌است. به تعبیر رابرت پارک^۱، حامی یک «انسان حاشیه‌ای» است. پارک معتقد است که «یکی از پیامدهای مهاجرت پیدایش وضعیتی است که یک انسان می‌کوشد در دو گروه فرهنگی متفاوت زندگی کند؛ زیرا نه می‌خواهد پیوندش را با گذشته قطع کند و نه هنوز در جامعه میزبان جای محکمی دارد و کاملاً پذیرفته شده‌است (به نقل از مدرس، ۱۳۹۳: ۸۹). در تعریف شرمه‌ورن نیز انسان حاشیه‌ای فردی است که به‌طور هم‌زمان در دو یا چند گروه عضویت دارد که از نظر تعاریف اجتماعی و هنجارهای فرهنگی از یک‌دیگر متمایز هستند (همان: ۹۰). دیگرشدگی حامی افزون بر آوارگی ریشه‌های قومی و نژادی دارد و بدن متمایز در کنار فرهنگ متفاوت او را چندجانبه به حاشیه می‌راند. گرچه او در همان حاشیه با تجربه

۱. Robert Park

شغل‌های حاشیه‌ای متنوع می‌کوشد خود را با جامعه میزبان منطبق کند. همسالان نگاهی تحقیرآمیز به او دارند و بزرگترها این نگاه را در پس پرده ترحم پنهان می‌کنند. تفاوت نژادی و مهاجرت اجباری به شهری با فرهنگ متفاوت در فرایند هویت‌یابی حامی تأثیر منفی دارد. نخستین بار که به او عرب جنگ‌زده می‌گویند، آن را توهین به حساب نمی‌آورد، اما معلمش واکنش نشان می‌دهد. «اولش متوجه نشدم چرا آقای افرا از حرف همکلاسی‌ام ناراحت شد؛ ولی بعدش فهمیدم که پشت کلمه جنگ‌زده یک جور تحقیر است. چیزی مثل آواره، بدبخت، بیچاره» (جهانگیریان، ۱۳۹۱: ۸).

این دیگربودگی در موقعیت‌های مختلف در زندگی حامی اثر می‌گذارد و گذشته از فضای مدرسه، در رابطه عاطفی نیز از اعتمادبه‌نفس او می‌کاهد. حامی عاشق دختر همسایه‌شان، حوری می‌شود و رابطه آنها از دریچه زیرزمین خانه‌شان ادامه می‌یابد. حامی به عشق خود به حوری ایمان دارد؛ اما احساس ضعف از جانب ظاهر به‌زعم دیگران نامطلوبش، او را می‌ترساند و در جایی حتی به جمکران می‌رود و دعا می‌کند که خدا پسرهای دیگر را در چشم حوری زشت جلوه دهد. حامی هنرمندی خلاق و توانمند است، اما از بدن خود و رنگ پوستش شرم دارد و سعی می‌کند هویت مردانه خود را با تلاش برای یافتن کار و گستردن چتر حمایت مالی بر سر حوری شکل دهد؛ همچنان‌که از نامش برمی‌آید. عشق پنهانی حامی به‌گونه‌ای فرار از جنگ و تبعات آن است. گرچه بلوغ بدنی نیز تمایل‌های جنسی او را بیدار کرده‌است. در جای‌جای رمان مشهود است که حامی از بی‌کسی، هول جنگ، تنهایی و فضای بیرون به حوری و فضای زیرزمین پناه می‌برد. خانواده حوری برخورد محترمانه‌ای با حامی ندارند و موقعیت لغزان و حاشیه‌ای و بی‌کسی بیم او را از طردشدن و ازدست‌دادن دختر دل‌خواهش بیشتر می‌کند. «به کی بگویم حوری را خدا از بهشت فرستاده برای من که به رویم نیشخند نزند و نگوید که تو را خیال برداشته پسر!» (همان: ۲۱).

دیدن حوری دریچه‌ای رو به صلح و آرامش است. زیرزمین جایی نامطلوب، تنگ، تاریک و پر از عقرب است؛ اما محدودیت‌های سنتی، ناآرامی‌های بیرون و فشارهای فضای پرتناقض جنگی به قدری است که نوجوان آنجا را ترجیح می‌دهد. در پایان انفجاری در محل زندگی تنها دوست و حمایتگر حامی اتفاق می‌افتد و به احتمال زیاد آقای افرا جانش را از دست می‌دهد، اما حامی برای فرار از واقعیت بیرون، به‌جای رفتن به سمت خانه افرا، به حوری

پناه می‌برد و می‌گوید: «همین جا میان دست‌های تو می‌خوابم، جنگ که تمام شد، بیدارم کن» (همان: ۲۲۲).

عاشقانه‌های یونس در شکم ماهی مهاجرت اجباری از خرمشهر و زندگی در مکانی موقت را روایت می‌کند. سارا، راوی داستان، دختر نوجوان سیزده‌ساله‌ای است که ماجرای ترک خانه و دشواری‌های پیش‌رویش را با تمرکز بر رابطه عاشقانه‌اش با پیاویش کوکو و پسری به نام یونس پس از سال‌ها بیان می‌کند. در زمان روایت داستان یونس مرده‌است و سارا در روایتی سونات‌وار می‌کوشد با بازگو کردن شخصی‌ترین احساسش شوک مرگ او را هضم کند. سارا در دهه بیست زندگی‌اش به خاطره‌های تروماتیک نوجوانی‌اش و نخستین عشقش بازمی‌گردد و این تروما را تبدیل به هنر می‌کند. او سونات‌های را می‌نوازد که فرایند بلوغ و هویت‌یابی‌اش را روایت می‌کند. «شما امشب در اولین اجرای رسمی پیاویش من، در حال شنیدن قصه‌ای هستی که کاملاً شخصی است و فرم موسیقایی آن سونات است» (خانیا، ۱۳۸۹: ۱۴).

درون‌مایه این رمان به ازدست‌دادن و انتخاب استوار است. سارا و خانواده‌اش بی‌جا و آواره می‌شوند و سارا همچون عضوی از خانواده کوکو را با خود همراه می‌کند. در مسیر زیر دود و آتش و خمپاره، او برای نجات یونس و مادر بزرگش از بخشی از وجود خود می‌گذرد و کوکو را در بیابان رها می‌کند. مادر بزرگ یونس پس از سوار شدن به وانت می‌گوید: «من هیچ‌وقت خودمو نمی‌بخشم. هیچ‌وقت. ما چیزی رو از این بچه گرفتیم که یه تیکه از وجودش بود. ما همون کاری رو با اون کردیم که دشمن با ما کرد. به‌زور گرفتیم. زور. زور. زور. ما دشمنیم نه دوست» (همان: ۱۰۰). در ادامه سارا یونس را که نوجوانی پرمزوراز و شاعرمسلک است، به شکلی مرموز از دست می‌دهد. جدال عشق و فقدان در این اثر پایان‌ناپذیر است. در موقعیتی دیگر سارا میان رفتن به آلمان و خانواده، دومی را انتخاب می‌کند.

در خلال رابطه یونس و سارا وضعیت آسیب‌دیدگان از جنگ به تصویر کشیده می‌شود. جالب است که جنگ‌زدگان هم‌زبان و هم‌شهری هستند و کل زندگی‌شان را از دست داده‌اند، شبانه‌روزی در صف نفت می‌ایستند و چند وسیله مختصر دارند، اما بر سر تصرف چند وجب جای موقت بیشتر و تعیین مرز اتاق‌ها با حلب خالی و ساک و بقچه با هم درگیر می‌شوند. آنها می‌کوشند احساس تعلق به مکان و مفهوم خانه را در اتاقک‌های کوچک و بی‌حفاظ ساختمانی نیمه‌کاره بازیابی کنند.

۲-۲- پناهندگی

مهاجران افغانستانی و پاکستانی و وضعیت پیچیده و دشوار نوجوانان این کشورها در ایران که اغلب شغل‌های کاذب دارند و یا مشغول کارگری هستند، حضوری کم‌جان در رمان نوجوان دارند. اغلب آنها غیرقانونی وارد ایران می‌شوند و بسیاری موفق به گرفتن اقامت موقت نمی‌شوند و در نهایت نیز هیچ‌کدام شهروند ایرانی به حساب نمی‌آیند. رمان *آواره بی‌خورشید* نوشته محمدهادی محمدی (۱۳۹۹) و *طعم سیب زرد* اثر ناصر یوسفی (۱۴۰۰)، شرایط نوجوانان مهاجر افغان را بازتاب داده‌اند. *جام جهانی در جودیه* به قلم داوود امیریان (۱۳۸۲)، نیز گوشه چشمی به مهاجران غیرقانونی افغان و شرایط نامساعد آنها دارد. پناهندگان ایرانی که به کشورهای دیگر رفته‌اند، از رمان‌های نوجوان نیز به شکلی معنی‌دار اخراج شده‌اند.

بازگردانده‌شده از انوشه منادی (۱۳۹۴)، شرایط ناامن نوجوانان کرد روستایی مرزی در عراق را در دوره جنگ ایران و عراق توصیف می‌کند و همین ناامنی آنها را به فرار به سوی ایران و پناه‌جویی سوق می‌دهد. نوجوانان ترس‌خورده و آسیب‌دیده از خشونت به ایران می‌رسند و وارد کمپ پناهندگان می‌شوند. هرچند رمان می‌کوشد رفتار ایرانی‌ها با مهاجر را گرم و دوستانه توصیف کند، اما پیداست که آنها «دیگری» هستند. در اغلب موقعیت‌هایی که در داستان‌های نوجوان ایران شخصیت داستان به‌عنوان «دیگری» وارد جامعه میزبان می‌شود، باید از نظام نشانگانی آن جامعه پیروی کند و فرهنگ و آداب و رسوم خود را کنار بگذارد. پذیرش در جایگاه دیگری دست‌دوم به شرط هم‌رنگی و تبدیل شدن به دیگری کم‌خطر یا بی‌خطر اتفاق می‌افتد. *بازگردانده‌شده* نمونه بارز این وضعیت است. نوجوانان کرد عراقی با پذیرفتن ایدئولوژی مذهبی متفاوت از مذهب خود در جمع ایرانی‌ها پذیرفته می‌شوند. در اغلب رمان‌ها حضور قومیت‌ها تهی از مؤلفه‌های فرهنگی آنهاست.

رمان *وقتی گنجشکی جیک جیک یاد می‌گیرد* از محمدرضا یوسفی (۱۳۹۶)، روایتی تلخ و خشن از آوارگی پسری تاجیک به نام جمیل است. محدوده جغرافیایی این رمان، ایران فرهنگی و تاریخی را دربرمی‌گیرد. جمیل در مثلث تاجیکستان، افغانستان و ایران جابه‌جا می‌شود و رنج‌های تاریخی خاورمیانه را با پناه‌بردن به فرهنگ و موسیقی فارسی تاب می‌آورد تا سرانجام بخت با او یار شود و با گریز از خطرهای هولناک به خانه‌اش بازگردد. او در سرزمین خود نوجوانی رهاشده و آواره است. پدرش را در جنگ از دست داده‌است و مادرش او را رها کرده و با معشوق پیشینش به روسیه رفته‌است. او که جز کانکسی سوخته سرپناهی

ندارد، خود را حافظی (خواننده نواهای سنتی) می‌داند و با خوانندگی و نواختن دوتار در کوی و برزن روزگار می‌گذراند. باند قاچاق کودک با فریب دیدار برادرش، او را به افغانستان می‌برند و او مدام از گروهی به گروهی دیگر دست‌به‌دست می‌شود و با مرگ دست‌وپنجه نرم می‌کند. مجاهدان از او عملیات انتحاری می‌خواهند و قاچاقچیان به جاسازی مواد در بدن وادارش می‌کنند. جمیل از جنگ گریزان است و هیچ‌گاه حاضر نمی‌شود دوتار را که یادگار پدر بزرگش و پیونددهنده او به تاریخ و تبارش است، زمین بگذارد. او با همان دوتار شکسته در فضای پردلهره افغانستان پیوند خود را با زندگی حفظ می‌کند. در این اثر ایران بهشت موعود است. وقتی جمیل خود را با شکم پر از مواد به پاسگاه مرزی معرفی می‌کند، با برخوردی همدلانه مواجه می‌شود. مدتی در کانون اصلاح و تربیت می‌ماند و سرانجام با تلاش مددکار آنجا، خانم‌هما تبرئه می‌شود و همراه او به افغانستان بازمی‌گردد. خانم‌هما به او و دیگر نوجوانان کانون خوش‌نویسی می‌آموزد و جمیل به آرزوی یادگیری خط نیاکان جامه عمل می‌پوشاند. این پایان خوش با بازگشت مادر جمیل به خانه کامل می‌شود.

درون‌مایه قاچاق انسان و آوارگی کودکان و نوجوانان در وقتی گنجشکی جیک‌جیک یاد می‌گیرد مجالی برای روایت رنج‌های نوجوانان آسیب‌دیده تاجیک، افغان و ایرانی فراهم آورده‌است. نوجوانان مدام در ازای پول معامله می‌شوند و نگاه ابزاری حاکم بر زندگی آنهاست. برای آنها دوره نوجوانی تعریف نشده است. آنها باید مرد شوند و سرپرستی خود و دیگران را به عهده گیرند. حتی بار شرافت و انتقام‌جویی از دشمنان خانواده بر دوش آنهاست. در ایران نیز تنها با نوجوانان زیر حکم حبس و اعدام مواجه هستیم که قلدری و خشونت و زورگیری بخش جدایی‌ناپذیر زندگی آنهاست. در افغانستان و تاجیکستان نوجوانی برای گذر کردن است نه ماندن.

مهاجران گذشته از رویارویی با خطرهای گوناگون اغلب با دلهره پذیرش از سوی دیگری دست‌وپنجه نرم می‌کنند. جمیل چندان با این مسئله درگیر نمی‌شود. در افغانستان و ایران ندانستن خط فارسی برای دیگران تعجب‌برانگیز است. نه لباس او برای دیگران متفاوت به نظر می‌رسد نه چهره و لهجه‌اش. در کانون اصلاح و تربیت نوجوان‌ها در دو دسته یارکشی کرده‌اند، اما جمیل با لهجه شیرین و نوای دوتارش میان هر دو گروه محبوب است. آنها او را به راحتی پذیرفته‌اند و از شوق او به نوشتن الهام می‌گیرند. ارائه تصویری چنین پالوده و آرمانی از دیگرپذیری در ایران پرسش‌برانگیز است. حتی فضای سرزمین مادری به این اندازه با

نوجوان دوست نیست. آنجا کسی هنر جمیل را به رسمیت نمی‌شناسد و او را گدایی درخور ترحم می‌دانند. با این توصیف مهم است که روایت مهاجرت به قلم کدام نویسنده از کدام سرزمین بازنمایی می‌شود و قرار است چه تصویری از سرزمین میزبان ارائه شود. نویسنده با برداشتی کلاسیک از رمان نوجوان مهاجرتی پرخطر را ختم‌به‌خیر می‌کند و داستان را به نقطه پیش از آغاز بازمی‌گرداند، اما درواقع چه تعداد از نوجوانان پناهنده و آواره با احترام و همراهی به خانه بازگردانده می‌شوند؟

۲-۳- تبعید

برای آنان که به‌اجبار در تبعید عاطفی یا فیزیکی زندگی می‌کنند، یافتن روایت‌هایی که طنین‌انداز زندگی شخصی‌شان باشد، بسیار مهم است و به آنها می‌گوید که شما شنیده می‌شوید (Nel, 2018: 358). رمان *ناهی اثر جمشید خانیان* (۱۳۸۶)، روایتی تکان‌دهنده از حاکمیت خرافات و جهل در یکی از روستاهای جنوب ایران است و سلطه ایدئولوژی‌های زن‌ستیز و نژادپرستانه را در جامعه سنتی نشان می‌دهد. دده‌بمبایی، پیرزنی از نژاد سیاهان است که سرپرستی نوزادی رهاشده در کنار دریا را می‌پذیرد. مردم ده آن نوزاد دختر را بدقدم می‌دانند و دده‌بمبایی و نوزاد را از ده بیرون می‌کنند تا شومی آنها دامنشان را نگیرد و پس از خشکسالی طولانی باران ببارد.

رمان *هنگام لاک‌پشت‌ها* از عباس عبدی (۱۳۹۴)، نیز بر تبعید زندانیان سیاسی در زمان پهلوی دوم به جزیره هنگام تمرکز دارد. در این رمان نوجوان واسط میان زندانیان و پاسگاه است و ضمن کمک به بهبود شرایط آنها از دانش زندانیان که افرادی فرهیخته و تحصیل‌کرده هستند بهره می‌گیرد و با کمک نوجوانان دیگر برای حفاظت از لاک‌پشت‌های جزیره هنگام اقدام‌هایی انجام می‌دهند. تبعیدی‌ها به‌خاطر جایگاه اجتماعی و سطح سواد و آگاهی بالا میان مردم جزیره محترم هستند، اما شرایط ناگواری دارند و ضرب‌وشتم و دسترسی نداشتن به ضرورت‌های زندگی همچون خوراک و پوشاک و سرپناه مناسب و درنهایت آوارگی از تبعیدگاهی به تبعیدگاه دیگر وضعیت آنها را بی‌ثبات کرده‌است.

۲-۴- مهاجرت تراملی

مهاجرت به کشورهای دیگر بازتاب چندانی در ادبیات نوجوان ایران ندارد. سه رمان شب به خیر ترنا از جمال‌الدین اکرمی (۱۳۹۵)، ولادیمیر می‌گوید نوشته فریبا کلهر (۱۳۹۳) و وقت قصه من را صدا کن از محمدرضا یوسفی (۱۳۸۹)، این گونه از مهاجرت را نمایندگی می‌کنند و در هر سه اثر کشور مقصد کانادا است. رویدادهای دو رمان نخست در کانادا می‌گذرند و رمان یوسفی که دوره پیشامهاجرت را نشان می‌دهد، رویکردی ضدمهاجرت دارد و تصویری منفی از مهاجرت به خارج ترسیم می‌کند. رمان ولادیمیر می‌گوید از زبان پسری نوجوان روایت می‌شود که همراه پدر و مادرش به کانادا مهاجرت کرده‌است. او مشکل‌های دوره پسامهاجرت را پیش روی مخاطب ترسیم می‌کند. شرایط دشوار مالی و موقعیت غریب و متفاوت، خانواده را دچار فروپاشی کرده‌است و در طول روایت اعضای خانواده می‌کوشند رابطه گسسته را از نو ترمیم کنند.

در رمان وقت قصه من را صدا کن سهراب، شخصیت نوجوان داستان قرار است همراه پدر و مادر بزرگش به کانادا برود، اما او ماندن در ایران کنار مادرش را ترجیح می‌دهد. راوی دانای کل پدر سهراب را پس از اصرار به گرفتن حضانت فرزند در دادگاه از نگاه پسرش به دیوی تشبیه می‌کند که می‌خواهد بچه را با خود به کانادا ببرد. «فریبا با صدای سهراب به هوش آمد و دید که بهزاد، سهراب را به دور دورها، خیلی دورها می‌برد. سهراب هم دید که دست بهزاد سیاه و پشمالو و ناخن‌هایش دراز و کثیف مثل دست دیوها بود؛ مثل دیو قصه نمکی» (یوسفی، ۱۳۸۹: ۶۸).

در پایان و پس از اجبار پدر به رفتن، سهراب در فرودگاه با یاری شخصیت‌های افسانه‌ای و نمادهای اساطیری ایرانی از جمله حسنی، گنجشکک، ماه‌پیشونی، نمکی، نخودی، سیمرغ، اسب کیخسرو و روح پدر بزرگش، رستم در ایران می‌ماند. در منطق این رمان انتخاب کشوری دیگر گویی در حکم خیانت به ایران و پشت کردن به فرهنگ بالنده آن به حساب می‌آید و نمادهای فرهنگی با تمام توان جلو رفتن نوجوان را می‌گیرند. تصویری که این شخصیت‌ها از خارج از ایران ارائه می‌کنند، بسیار تیره و هولناک است و هر کدام ره‌توشه‌ای به سهراب می‌دهند تا بتواند این تیرگی را تاب بیاورد. نمکی به سهراب می‌گوید: «تقصیر دیوهاست. باید هفت در را ببندی تا آنها توی خانه نیایند و آدم را ندرزند. آی سهراب! تو کدام در را باز گذاشتی، ها؟» (همان: ۱۳۲) و ماه‌پیشونی می‌گوید: «می‌گویند آن سرزمین دور همه‌اش ابر است و هواش تاریک، این ماه را با

خودت ببر، روشنایی خیلی خوب است» (همان). حسنی شالش را به سهراب می‌دهد تا در سرزمین سرد و یخی سرما نخورد و گنجشکک مرواریدی را که در آن سرزمین سرد و یخی امکان صید شدن ندارد. پدر سهراب با دیدن شخصیت‌های افسانه‌ای و گریه پسرش او را به مادرش می‌سپارد و خود به کانادا می‌رود.

این رمان با ارائه توصیف‌های هیجانی و تخریبی دورازواقع از کشور دیگر سعی در برجسته کردن فرهنگ خودی دارد. مادر بزرگ دیوصفت است و پسرش را وادار به طلاق و رفتن به کانادا می‌کند و نوجوان در این میان هیچ کنشی ندارد جز پناه بردن به قصه‌ها. در دادگاه نیز قاضی نظر او را جویا نمی‌شود و رأی را به نفع پدرش صادر می‌کند. سهراب در طول داستان منفعل و هراسان است. پیرنگ این رمان بسیار ضعیف است و با درآمیختن میراث فرهنگی، دعوای خانوادگی و فرهنگ جز خودی تصویری محدود و مخدوش از فرهنگ خودی ارائه می‌کند. سهراب به قدری افسانه‌ها را الگوی خود قرار می‌دهد که به بی‌کنشی و فرار از واقعیت روی می‌آورد. هویت سهراب دست‌خوش تصمیم‌های دیگران است و او دخالتی در ساختن هویتش ندارد.

رمان شب به‌خیر ترنا از معدود روایت‌های مهاجرت ایرانی‌ها به خارج از ایران است که افسردگی و پریشانی مهاجر را در محیط دور از خانه برجسته کرده‌است. ترنا و سینا خواهر و برادر نوجوان شیرازی هستند که همراه پدرشان به کانادا رفته‌اند و پدر قول داده‌است که به محض بهبود شرایط مادر را به آنجا بیاورد، اما به بهانه کار به شهر دیگری رفته و زندگی تازه‌ای با زنی دیگر تشکیل داده‌است. دلتنگی برای مادر و ضربه جدایی پدر از مادر، شرایط دشوار اقتصادی و حس سربار بودن و درگیری عاطفی با پسری که تنهایش می‌گذارد، ترنا را دچار روان‌پریشی می‌کند و مدتی در بیمارستان روانی بستری می‌شود. سینا می‌کوشد با حمایت مالی و عاطفی شرایط را برای او امن‌تر کند، اما درنهایت او را برای دیدار مادر به یالووا در ترکیه می‌آورد. ترنا می‌خواهد به ایران بازگردد و سینا ماندن و ادامه تحصیل در کانادا را ترجیح می‌دهد.

فرم و محتوا در این اثر همپای هم پیش رفته‌اند و فضا سازی‌ها در خدمت احوال درونی شخصیت‌ها قرار گرفته‌اند. تلاطم دریا و فریاد مرغان دریایی، درون بی‌قرار و ملتهب ترنا را بازتاب می‌دهند و مدام تصویرهای مشترک انسان و طبیعت در رمان تکرار می‌شود. «سینا احساس کرد صدای ترنا را از ته دریا می‌شنود. خش‌دار و بی‌قرار» (اکرمی، ۱۳۹۵: ۹).

استعاره‌هایی همچون مرغ مهاجر، درخت، گیاه پاپیتال یا عشقه و ماهی افتاده بر خاک برای مهاجر به کار گرفته شده‌اند. «دهانش مثل ماهی افتاده روی خاک، چند بار باز و بسته شد. سینا از میان حرف‌هایی که از دهان ترنا خارج می‌شد، تنها توانست کلمه مامان را تشخیص بدهد» (همان: ۱۴).

سینا در نوسان «میان خواب و بیداری، ثبات و سرگردانی، آرامش و فریاد» (همان: ۹۱) به سر می‌برد. رفت و برگشت مدام بین تصویرهای سرزمین مادری همچون درخت نارنج خانه پدر بزرگ و خاطره‌های کوه‌نوردی با پدرش در شیراز در ذهنش جریان دارد، اما میل او به ماندن و ساختن است. نقش هم‌وطن‌ها در کمک به این فرایند و جاافتادن در سرزمین میزبان چشم‌گیر است. سینا جذب دختری کانادایی به نام مونا می‌شود که در عین اذعان به متفاوت بودن سینا، به فرهنگ ایران علاقمند است و این رشته فرهنگی آنها را به هم نزدیک می‌کند. مونا در نخستین برخورد به سینا می‌گوید: «از مهاجرا خوشم می‌آد. همه‌شون یه جور دیگه‌ان» (همان: ۶۸). مبنای رابطه آن دو بر اساس تفاوت و شباهت توأمان شکل می‌گیرد؛ تفاوت در ریشه‌ها و شباهت در تعلق خاطر.

هویت مهاجر هویتی آمیخته است. چنان‌که در بحث‌های مهاجرت و پسااستعماری مطرح می‌شود، مهاجرت فرایند آمیزش فرهنگی است. مهاجر جنبه‌هایی از فرهنگ میزبان را می‌گیرد، روی آنها از نو کار می‌کند، آنها را بازسازی می‌کند و در تولید فرهنگی آمیخته یا هویت‌های آمیخته از نو پیکربندی‌شان می‌کند. صرف نظر از اینکه این هویت‌ها منسجم هستند یا نه، بهتر است آمیختگی به‌عنوان فرایند و نه توصیف تصور شود (Kalra & Kaur & Hutnyk, 2005: 71).

ساخته‌شدن هویت فرایندی مستمر است و محدود به دوره نوجوانی نیست. شخصیت نوجوان در عین بی‌ثباتی بحران هویتی کمتری را نسبت به راننده تاکسی ایرانی، احمدآقا تجربه می‌کند؛ زیرا نوجوان هویت خود را در وضعیت نو بنا می‌نهد، اما بزرگسال ناگزیر از بازتعریف هویت خویش است و زمانی که کفه ترازوی دستاوردها در سرزمین مادری سنگین‌تر باشد، احساس بی‌تعلقی و بی‌هویتی گریبان فرد را می‌گیرد. «مهندس تأسیسات آسانسور تو تهران کجا، راننده تاکسی توی تورنتو کجا! گوشت با منه؟ اینجا من یک نوبادی هستم. یعنی یک هیچ کس، اما تو کشور خودم هزار جور شناسنامه دارم. دایی این یکی، عموی اون یکی. همسایه این، رفیق اون» (اکرمی، ۱۳۹۵: ۶۰).

سینا نوجوانی دشواری را سپری می‌کند و ناگزیر از استقلال و کسب درآمد و تکیه‌کردن به خود در همه زمینه‌هاست. این مسئله شخصیت او را متفاوت از نوجوانی شکل می‌دهد که همراه خانواده و در محیطی آشنا زندگی می‌کنند. ترنا که چند سالی بزرگ‌تر از سیناست، نتوانسته‌است از مادر و سرزمین مادری دست بکشد و به سرزمینی دیگر احساس تعلق کند. او خود را در کانادا شبیه پاپیتال و وابسته می‌بیند. «سربار بودن گاهی از اصل بودن سخت‌تره. به‌خصوص وقتی می‌بینی یکی داره به‌خاطر تو از پا درمی‌آد» (همان: ۱۲۲).

۲-۵- حضور مهاجرت در غیاب مهاجر

بیشتر روایت‌های مهاجرت به مهاجران و مواجهه آنها با دنیای پیش رو می‌پردازند، اما گاه تأثیر مهاجرت بر بازماندگان و جای خالی مهاجر محل توجه است. در واقع روایت همراه آنهاست که باید با جای خالی مهاجران کنار بیایند. *این ویلاگ واگنار* می‌شود اثر فرهاد حسن‌زاده (۱۳۹۱)، در فرم وبلاگی از زبان دختری نوجوان داستان دسته‌کلیدی را روایت می‌کند که از مهاجرت اجباری خانواده‌ای از آبادان به‌خاطر جنگ بر جای می‌ماند. ذال عاشق فریبا، دختر نوجوان آن خانواده می‌شود و تا سال‌ها در تنهایی، دسته‌کلید را به امید بازگشت فریبا به خانه نگه می‌دارد، اما او هیچ‌گاه باز نمی‌گردد. ذال که در پرندفروشی کار می‌کرد، همراه صاحب پرندفروشی از آبادان بیرون می‌رود، اما در راه ماشین چپ می‌کند و آنها گرفتار عراقی‌ها می‌شوند. سربازان عراقی ذال را نمی‌برند و او در همان حال می‌خواهد برگردد به آبادان. برای پرندفروشی که یادگار فریباست گریه می‌کند و می‌گوید: «باید برمی‌گشتم خانه. باید دسته‌کلید را برمی‌گرداندم. اگر توران خانم و بچه‌هایش برمی‌گشتند و من نبودم، خیلی بد می‌شد» (حسن‌زاده، ۱۳۹۱: ۱۳۸).

گویی عشق به فریبا تنها در خانه است که معنا پیدا می‌کند و خارج از آبادان معنای سابق را نمی‌تواند داشته باشد. عشق ذال به مکان گره خورده‌است و او در جست‌وجوی معشوق سرزمین مادری را ترک نمی‌کند. به تعبیر لکانی، امر خیالی و در اصطلاح کریستوا، فضای امن پناهگاه یا کورا^۱ می‌تواند همان سرزمین مادری باشد. کریستوا امر خیالی را قلمرو مادر و امر نمادین را قلمرو پدر می‌داند. قلمرو مادر یکدست، متجانس و غیرآمیخته است، درحالی‌که در قلمرو پدر فقدان و گسست وجود دارد. تجربه مهاجرت تجربه‌ای از

1. Chora

جنس امر نمادین است (نجومیان، ۱۳۹۱: ۱۳۹). ذال همواره در قلمرو امر خیالی زندگی می‌کند. او مایل نیست هیچ‌کس و هیچ‌چیز تصویر خود عاشق منتظرش را برهم بزند و با توهم تصویر برساخته زندگی می‌کند. نبود مادر و جای‌گزینی مادر فریبا با مادر نداشته و وابستگی به خانه به‌نجوی این عشق نوجوانانه را همچنان در مرحله امر خیالی نگه می‌دارد. ذال مدام فرایند بلوغش را به تعویق می‌اندازد و وقتی در میانسالی پیغامی از فریبا دریافت می‌کند که دیگر منتظرش نباشد، فرو می‌ریزد. آسیب روحی که ذال در اثر تجاوز صاحب‌کارش به او متحمل می‌شود، در بحران هویت و فرارش از رویارویی با واقعیت بی‌تأثیر نیست و او امنیت را در پناه‌بردن به خیال جست‌وجو می‌کند.

۲-۶- کولی‌ها، مهاجران همواره

کولی‌ها، مهاجران همواره‌ای که خاستگاهشان را هند می‌دانند، همچنان که در ادبیات بزرگسال ایران حضور کم‌رنگی دارند، در ادبیات کودک و نوجوان نیز جایی ندارند. آنها همیشه در حاشیه همه‌چیز زیسته‌اند و کودکانشان از حقوق اجتماعی مانند تحصیل بهره کافی نداشته‌اند و نوجوانانشان در فضاهای پرآسیب اجتماعی بالیده‌اند. حضور کولی‌ها در ادبیات اغلب با ارائه تصویر منفی مانند کلیشه بچه‌دزدی یا سروصدای آزارنده (کولی‌بازی) همراه بوده‌است و گرچه امروزه ادبیات چندفرهنگی می‌کوشد با معرفی فرهنگ آنها در چهره‌های ارتباط بین‌فرهنگی را میان این قوم به حاشیه‌رانده و دیگر افراد جامعه بگشاید، روایت‌های نوجوانان کولی ایرانی تا کنون مجال شنیده‌شدن نیافته‌اند.

در میان رمان‌های نوجوان فارسی، جز رمان و باز هم سفر از ناصر یوسفی (۱۳۹۵)، روایتی درباره آنها نیافتیم. سه نوجوان در این رمان، طبق رسمی قدیمی برای رسیدن به بلوغ هریک به سویی به سفر می‌روند. سام، یکی از آن نوجوان‌ها با کاروان کولی‌ها همراه می‌شود و دنیا را از دید آنها می‌بیند و با آداب و رسوم دیگرگون آشنا می‌شود. او با نوجوانی کولی به نام سخاوت آشنا می‌شود و در بازگشت دوباره‌اش نزد کولی‌ها متوجه می‌شود که مردم به کولی‌ها حمله کرده‌اند و سخاوت را کشته‌اند. روایت کولی‌ها روایت گوناگونی و گرمی‌داشت تفاوت‌هاست؛ هرچند سبک زندگی متفاوت، رها و بی‌تعلق آنها به مذاق جامعه‌ای که میل به یکسانی دارد خوش نمی‌آید و کولی‌ها همواره دیگری به حساب آمده‌اند.

۲-۷- مهاجرت از واقعیت به اقلیم خیال در ژانر فانتزی

همه داستان‌های فانتزی‌هایی که در رفت‌وبرگشت بین دنیای واقعی و دنیای دیگر خیالی اتفاق می‌افتند، بیانگر نوعی سفر هستند، اما در برخی داستان‌ها شخصیت دنیای دیگر را به‌عنوان خانه و محل زندگی انتخاب می‌کند، مانند پیتر پن که در جزیره خیالی می‌ماند. شاید بتوان چنین سفرهایی را مهاجرت به درون و واقعیت خیالی توصیف کرد. روایت‌های داستان‌های فانتزی همواره میان دنیاها گوناگون در رفت‌وآمد هستند و مهاجرت در مفهوم عام را نمایندگی می‌کنند. نمونه‌ای از ماندن در قلمرو خیالی در *جادوی هزارپرنده* از علی اکبر کرمانی نژاد (۱۳۹۷)، به چشم می‌خورد. جادوگر که دوست پدر قهرمان نوجوان داستان، کریم است، با مهاجرت به دنیای دیگر در آنجا شهری بنا کرده و منابع آبی را به تصرف خود درآورده است. کریم با سفر به دنیای خیالی با او می‌جنگد، جادوی جادوگر را باطل می‌کند و آب را به سرچشمه‌هایش برمی‌گرداند. این‌گونه مهاجرت‌ها را که به ساکنان سرزمین میزبان آسیب می‌زند و سلطه‌جویانه است، می‌توان از وجه مطالعات پسااستعماری بررسی کرد.

۳- نتیجه‌گیری

مهاجرت وضعیتی آستانه‌ای است و بسیاری از افراد ممکن است به اجبار یا اختیار آن را تجربه کنند. نوجوانی نیز موقعیتی آستانه‌ای است و تلاش برای تثبیت هویت و موقعیت برای نوجوان و مهاجر به‌صورت مشابه اتفاق می‌افتد. مهاجرت در نوجوانی از سویی موقعیت آستانه‌ای را دوچندان می‌کند و از طرفی سیال‌بودن هویت، استقرار در وضعیت تازه را برای نوجوان تسهیل می‌کند. رمان نوجوان می‌تواند چالش‌های هویتی در برخورد با دیگری را بازتاب دهد و نوجوانان را با تجربه‌های مهاجران و دشواری‌ها و امکان‌های مهاجرت آشنا کند.

هرچند مهاجرت و روایت‌های چندفرهنگی در ادبیات نوجوان کشورهای اروپایی و آمریکایی در قرن بیست‌ویکم درون‌مایه‌ای عام شده است، ادبیات تألیفی نوجوان ایران هنوز در ابتدای مسیر ادبیات مهاجرت و ادبیات چندفرهنگی قرار دارد. روایت‌هایی که انواع مهاجرت و پیچیدگی‌های وضعیت مهاجران را بازتاب دهند، اندک‌شمارند و تمرکز بیشتر بر مهاجرت‌های داخلی است؛ حال آنکه عمق دیگرشدگی و شکاف سرزمین مادری و میزبان در مهاجرت‌های خارجی بیشتر و آشکارتر است. در مقابل، گونه‌های مختلف مهاجرت از جمله آوارگی، مهاجرت تراملی، پناهندگی و جز آن در حال حاضر درون‌مایه‌ای عام در ادبیات

داستانی نوجوان جهان به حساب می‌آید. بنابراین ادبیات ترجمه در زبان فارسی تا حدودی این کمبود را جبران می‌کند، اما عام‌ترین گونه مطرح در انواع مهاجرت در ادبیات نوجوان ایران مهاجرت اجباری داخلی به واسطه جنگ ایران و عراق است و وضعیت‌های تازه‌تر مهاجرت در ارتباط با ایران از جمله مشکل‌های مهاجران افغانستانی و پاکستانی یا مهاجرت ایرانی‌ها به خارج از کشور کمتر نمود یافته‌اند. در برخی از اندک روایت‌ها که همچون رمان *وقت قصه من را صدا کن* به مهاجرت خارج از ایران می‌پردازند، تصویری منفی از رفتن ارائه شده است و در سکوتی گفتمانی وضعیت چند میلیون مهاجر ایرانی به خارج از کشور نادیده گرفته شده است. پرداختن به مهاجرت داخلی در دوره جنگ نیز توجیه گفتمانی دارد. در این گونه از مهاجرت، نابرابری‌های قومی و نژادی و بی‌جایی و بی‌تعلقی مهاجران را رنج می‌دهد و دغدغه اصلی آنها بازگشت به خانه‌ای است که به اجبار ترکش کرده‌اند.

مهاجران ساکن ایران همچون افغان‌ها و دیگر اتباع خارجی مهجور مانده‌اند و قلمرو ادبیات نوجوان با اکراه آنها را پذیرفته است. کولی‌ها مهاجران همواره‌ای هستند که در حاشیه مانده‌اند و زیست متفاوتشان توجه نویسندگان نوجوان را برنینگخته است. مطالعات مهاجرت در ادبیات کودک و نوجوان نیز نوپاست و این پژوهش می‌تواند سرآغازی برای پژوهش‌های گسترده‌تر و حتی تطبیقی در این حوزه باشد؛ زیرا روایت‌های مهاجرت در نوسان و آمیختگی فرهنگ خودی با فرهنگ دیگری شکل می‌گیرند و پژوهش‌های مهاجرت نیز ناگزیر از نوسان میان فرهنگ‌ها هستند.

منابع

- اکبر کرمانی نژاد، علی اکبر. ۱۳۹۷. *جادوی هزارپرنده*. تهران: علمی و فرهنگی.
- اکرمی، جمال‌الدین. ۱۳۹۵. *شب به خیر ترنا*، تهران: کانون پرورش فکری کودک و نوجوان.
- امیریان، داوود. ۱۳۸۲. *جام جهانی در جوادیه*، تهران: قدیانی.
- آقاپور، فرزانه. ۱۴۰۰. «ژرف‌کاوی روایت‌های مهاجرت در ادبیات کودک ایران». مجموعه چکیده‌های همایش، *ادبیات کودک: پسانسان‌گرایی، پسا کرونا و جهان در شرایط مجازی*. همایش ۳۰ اردیبهشت. دانشگاه شیراز.
- جهانگیریان، عباس. ۱۳۹۱. *جنگ که تمام شد، بیدارم کن*، تهران: افق.
- حسن‌زاده، فرهاد. ۱۳۸۹. *هستی*، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
- حسن‌زاده، فرهاد. ۱۳۹۱. *این ویلاگ واگذار می‌شود*، تهران: افق.

- خانیا، جمشید. ۱۳۸۶ ناهی، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
- خانیا، جمشید. ۱۳۸۹. *عاشقانه‌های یونس در شکم ماهی*، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
- صدیق، سارا. ۱۴۰۱. «مهاجرت و بازتاب آن در آثار ادبی کودکان و نوجوانان». *مهاجرت‌نامه: گفتاری تحلیلی/انتقادی پیرامون ریشه‌ها و پیامدهای مهاجرت ایرانیان*، ویژه نوز: ۱۳۰-۱۳۴.
- عبدی، عباس. ۱۳۹۴. *هنگام لاک‌پشت‌ها*، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
- کلهر، فریبا. ۱۳۹۳. *ولادیمیر می‌گوید*، تهران: آمو.ت.
- محمدی، محمدهادی. ۱۳۹۹. *آواره بی‌خورشید*، تصویرگر: حسن عامه‌کن. تهران: چیستا.
- مدرسی، یحیی. ۱۳۹۳. *زبان و مهاجرت: پیامدهای زبانی مهاجرت ایرانیان به آمریکا*، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- معمدی، الناز. ۱۳۹۱. «با نگاهی به داستان مهمان مامان؛ مهاجرت و شهرنشینی در ادبیات کودک». *پژوهش‌نامه ادبیات کودک و نوجوان*، (۵۵): ۵۶-۶۳.
- منادی، انوشه. ۱۳۹۴. *بازگردانده‌شده*، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
- ماه‌زاده، جواد. ۱۳۹۳. *ریحانه، دختر نرگس*، تهران: کتاب پارسه.
- نجومیان، امیرعلی. ۱۳۹۱. «بسط تجربه مهاجرت و تخیل کودکی: خوانشی از فیلم بال‌های اشتیاق». *مهاجرت در ادبیات و هنر: مجموعه مقالات هم‌اندیشی تخیل و مهاجرت*، به‌کوشش شیده احمدزاده. تهران: سخن. ۱۳۵-۱۵۳.
- یوسفی، محمدرضا. ۱۳۸۹. *وقت قصه من را صدا کن*، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
- یوسفی، محمدرضا. ۱۳۹۶. *وقتی گنجشگی جیک‌جیک یاد می‌گیرد*، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
- یوسفی، ناصر. ۱۳۹۵. *و باز هم سفر*، تهران: افق.
- یوسفی، ناصر. ۱۴۰۰. *طعم سیب زرد*، تهران: پیدایش.
- Arizpe, Evelin. 2019. "Migrant Shoes and Force Walking in Children's Literature about Refugees: Material Testimony and Embodied Simulation". *Migrant Studies*, 9 (3): 1-18.
- Baxter, Kent. 2011. "Immigration Narratives in Young Adult Literature; Crossing Borders (review)". *Children's Literature Association Quarterly*, 36(4): 482-484.
- Bousalis, Rina Roula. 2014. *The Portrayal of Immigrants in Children's and Young Adults' American Trade Books During Two Peak United States Immigration*

- Eras (1880-1930 and 1930-2010s), Graduate Theses and Dissertations. University of South Florida.
<https://scholarcommons.usf.edu/etd/5190>.
- Brooks, Wanda. and Cueto, Desiree. 2018. "Contemplating and Extending the Scholarship on Children's and Young Adult literature". *Journal of Literary Research*, 50(1): 9-30.
- Brown, Joanne. 2011. *Immigration Narratives in Young Adult Literature; Crossing Borders*. Lanham. MD: Scarecrow Press.
- Clifford, Elizabeth and Kalyanpur, Maya. 2011. "Immigration Narratives: Power, Difference, and Representation in Young-Adult Novels with Immigrant Protagonists". *International Journal of Multicultural Education*, 13(1): 1-20.
- Kalra, Virinder S. & Kaur, Raminder and Hutnyk, Johan. 2005. *Diaspora and Hybridity*, London: Sage Publications.
- Kartiningsih, Rindrah. 2017. "Am I a Christian yet?: A Diasporic Persian Liminality Portrayed in Pary Mansouri's : "No, I Was Not Dreaming"". *Proceedings Literary Studies Conference(LSC5)*, English Letters Department Universitas Sanata Dharma: 88-90.
- Mostafavi Mobasher, Mohsen. (Ed). 2018. *The Iranian Diaspora; Challenges, Negotiations, and Transformations*, Austin: University of Texas Press.
- Nel, Philip. 2018. "Migration, Refugees, and Diaspora in Children's Literature". *Children's Literature Association Quarterly*, 43(4): 357-362.
- Verbruggen, Frances Augusta Ramos. 2018. *Representations of Immigrants in Young Adult Literature. Dissertation and Theses*, Portland State University.
<https://doi.org/10.15760/etd.6536>

روش استناد به این مقاله:

آفاپور، فرزانه. ۱۴۰۱. «بازنمایی مهاجرت در رمان نوجوان ایران: تجربه مهاجرت، درآستانگی و موقعیت حاشیه‌ای». نقد و نظریه ادبی، ۱۳(۱): ۲۳۳-۲۵۷. DOI:10.22124/naqd.2022.22462.2378

Copyright:

Copyright for this article is retained by the author(s), with first publication rights granted to *Naqd va Nazaryeh Adabi (Literary Theory and Criticism)*.

This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the original work is properly cited.

